

Moskus i Femundsmarka

Foto: Arne A. Tønset

**Femundsmarka
nasjonalpark**

Historien til den svensk-
norske moskusstammen
gjennom 50 år

Takket være innførsel av dyr fra Grønland på førtitallet, lever det fortsatt moskus i grensefjella.
Foto: Sigbjørn Frengen

Fem dyr fra Dovre

De trodde ikke sine egne øyne de tre fiskekompisene som var på hyttetur i Synnervika nord i Femunden den første helga i september i 1971.

På den lille brygga med morgens ørret- og sikfangst i hendene, sto de plutselig rett overfor fem digre, fremmedartede og skumle skapninger. I et helt døgn skulle de skrekkslagne fiskerne bli oppholdt av de nærgående inntrengerne.

Det ble krigstype-oppslag. En natursensasjon var på gang ifølge både norske og svenske aviser.

Noen uker før, eller kanskje bare dager, hadde de fem moskusdyra starta vandringen sin østover fra Dovrefjell. På korte, sterke bein la de kilometer etter kilometer bak seg anført av lederkua som etterhvert skulle få navnet Kari.

I Synnervika fant de det altså for godt å ta seg en pause.

Etter å ha innsisert den første hytte-eiendommen, tråkket de over den pent opparbeidede bålplassen og forsvant videre til nabohytta. Der skremte de tre intetanende damer opp på hyttetaket. Damene tilbragte resten av dagen med

strikketøyet på taket, mens moskusflokken rolig fortsatte beitinga rundt hytteveggene.

To ukers tid seinere blir de sett på nytt. Denne gangen blir det trafikkaos og folkeansamlinger på riksvegen mellom Valdalen og Fjällnäs. Bare noen få kilometer inne i Sverige fra norgesgrensen var flokken kommet beitende over Viglen. Rolig kom de ruslende over floene og den glisne krattskogen opp mot riksvegen.

I det nye landet hadde de aldri sett så merkelige dyr før. Ikke siden istiden hadde det vært moskus i Sverige, nå hadde de fått sin første ville moskusstamme på tretti tusen år!

Det ingen kunne forestille seg, var at det femti år seinere, fortsatt skulle være etterkommere etter de mystiske dyra i grensefjella.

Denne fortellingen bygger på informasjon innhentet av Roald Evensen. Roald viet store deler av livet til moskusen i grensefjella og var en ildsjel i arbeidet med å ta vare på stammen.

Tekstforfatter: Eva Laukøy.

Ny storstue på Kvikne
Se side 4

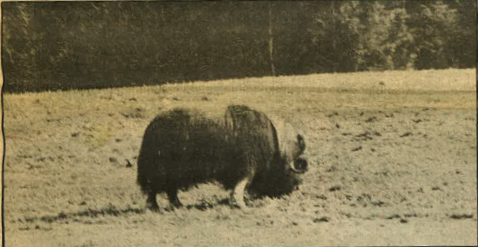
Ørretkongen — Side 6

Arbeidets Rett

Nr. 82 Fredag 16. august 1979 73. årgang Løssalg kr. 2.—

På perm fra Libanon
Se side 7

13 moskusdyr i Muggsjølia i Femundsmarka

Selv om moskusen virker klumpet og magr er den utrolig rask.

Så er moskusen endelig på plass i Femundsmarka. Moskus har vært et årevisst innslag her, men i år har det drøyet lengre enn vanlig.

Det var seks fotturister som fikk stifte bekjentskap med en flokk på 13 dyr. To Bærums-gutter slo telt utenfor hytta i Muggsjølia. Da de våknet var tøtlet og hytta omkranset av moskus. Det nærmeste dyret bare fem meter fra hytteveggen.

Roald Johansen fra Evenshjør ser for Harstad og hans forlovede Umi Håusten fra Ræros var to av de seks fotturistene som fikk oppleve flokken. Johansen og hans forlovede hadde slått seg til i hytta, sammen med to lyse ungdommer som også var på fottur i Femundsmarka. De to Bærums-guttene

overnattet i telt. Neste morgen var de alle omgitt av i alt 13 moskusdyr som lå helt inntil hytta og teltet. Moskusdyra oppholdt seg i området i ca. en time før de la kursen østover, og de seks fotturistene kunne slappe av. Men det hele gikk

SE SISTE SIDE **2**

Avisutklipp fra Arbeidets Rett i 1979.

Den første observasjonen av moskusen ved hyttene i Synnervika. Foto: Willy Aspaas.

Moskusflokken etablerer seg

Faunaens nykommere slo seg etterhvert til i den nordre delen av Rogenområdet på svensk side, og de fortsatte å vekke oppmerksomhet.

Faste beiterutiner og trekkmonstere gjorde den lille flokken lett å studere. Ikke minst hotelleier Nils G. Lundh i Fjällnäs ble fascinert av sine nye naboer. Han fulgte deres bevegelsesmonstere med tegneblokk og kamera, sommer som vinter. Han ble flokkens selvpoppnevnte advokat, forsvarer og talsmann og gjorde en utrolig innsats for moskusens etablering i grenseområdet.

De fem som kom ble etter hvert til mange, og hvert eneste individ ble registrert og fikk navn. Det var Åsa, Selma og Ingemar, Willy, Linda, Sofie og mange fler.

Det tok ikke lang tid før hele Sverige visste om sensasjonen i Funäsdalen. Turistbygda trykket urtidsdyret til sitt bryst og benyttet enhver anledning til å bruke det i markedsføring. Det ble utviklet eget moskusøl, solgt moskusull i små plastposer, det ble arrangert moskussafari for turister innover i fjellet, og satt opp statuer av bygdas store helter. Moskusen var kommet til Funäsdalen for å bli.

Og en attraksjon var det, for vandringer fra Dovrefjell ga

Härjedalen den eneste ville moskusstammen i hele EU.

– Myskoxen är mytisk och mystisk och är ett sällsynt exotiskt bidrag i vår fauna. Dess särart påminner om Härjedalingen själv och om hans förmåga att leva i ett kargt klimat, het det blant annet i offisielle publikasjoner.

Men til tross for at svenskene gjorde moskusen til sin, var flokken langt mer av året i Norge enn i Sverige. Når våren kom, trakk de vestover til Viglfjella der kalvene ble født. Seinere på sommeren tok de gjerne turen sørover mot Røavassdraget, det mest trafikkerte turistområdet i Femundsmarka. Ved turisthytta Røvollen på østsida av Femunden likte de seg godt. I dagevis kunne de beite på de næringsrike gressvollene rundt hytta. Moskusens daglige gjøremål ble fast samtaleemne på rutebåten Fæmund II.

Vinters tid fikk imidlertid svenskene rikelig tid til å studere sine nye yndlinger. På høstparten før snøen kom, luntet flokken over grensa igjen og fant vinterreviret sitt.

Hotellet med egen moskusflokk

Nils G. Lundh, hotelldirektøren på Fjällnäs, brukte mye tid på sin nye hobby.

Han laget et finurlig system for å skille de enkelte dyra fra hverandre som individer.

De fem innvandrerne fra reservatet på Dovre fikk navnene Kari, Nils, Ulrika, Kjell og Åsfrid. Kari skulle bli flokkens leder i mange år framover.

Med vandringsstaven i hånden og sin lys brune skulderveske fulgte Lundh moskusflokken gjennom tretti år. Straks han var på nært hold, monterte han den store kikkerten sin, tok fram notatblokk

og begynte det nøyaktige arbeidet med å tegne dyra, notere spesielle kjennetegn og beskrive nyanser av forskjeller mellom dem. Nye kalver ble registrert med kjønn så snart det lot seg avsløre. Han noterte fødested og dato, hvem som var kalvens mor osv.

Flokken vokste seg større og større, og noen av dyra gjorde seg litt mer bemerket enn andre.

En død moskus funnet på fjellet. Nils G. Lundh til høyre. Foto: Roald Evensen.

Rufus

Den nysgjerrige moskusen som stadig kom i kontakt med mennesker og husdyr.

Rufus ble født i 1984, og det fortelles utallige historier om hans bravader. Mora, Matilda, var på denne tida en del av en flokk som hadde for vane å dra sørover under sommerflyttinga i stedet for den vanlige vandringsruta vestover. Spesielt godt likte hun seg i Tufsingdalen, og Rufus og søstra Maja var med.

Om sommeren trakk Rufus opp mot Viglskaftet. Her overrasket han en gang to kvinnelige svenske fjellvandrere. De fikk hjertet i halsen, som det står i referatet, men oppdaget ganske raskt at redselen var grunnløs. Rufus var fortsatt bare en liten kalv – ikke stort større enn en sau - som trolig hadde funnet noen han trodde han kunne leke med. Han var både selskapssyk og sulten, hevdet de to damene. De fortsatte sin vandring mot Fjällnäs med kalven på slep. Ved reingjerdet skiltes deres veier. Rufus ble igjen i Norge mens damene krysset over til Sverige.

Utover sommeren hadde avisene flere artikler om den ensomme moskusen som oppførte seg som en hund, som slapp folk tett innpå seg og som stadig ville leke.

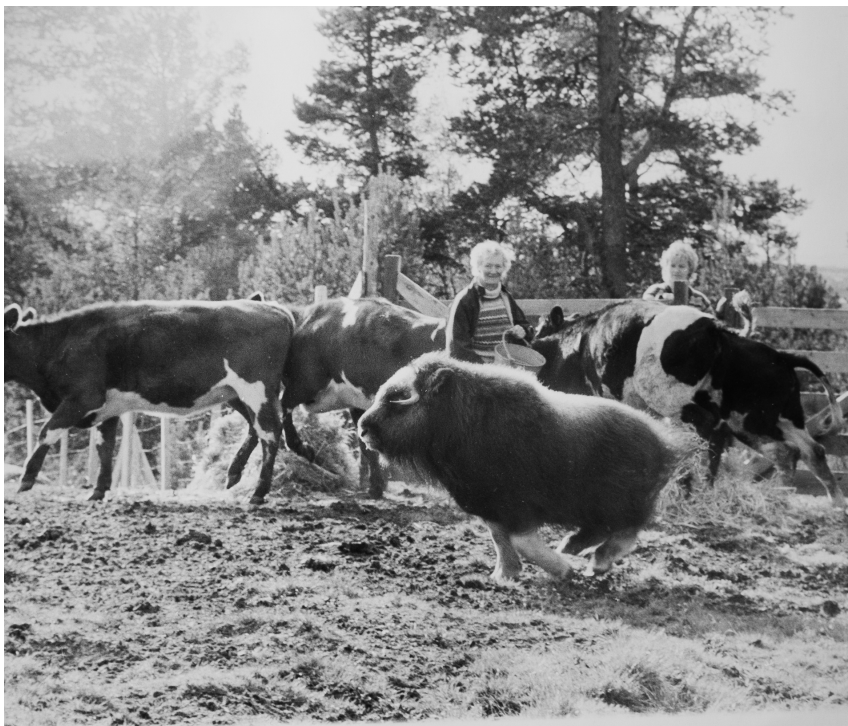
Arbeidets Rett på Røros fortalte

over to sider om Gjeteren Rufus, en artikkel som ble sitert og benyttet i en rekke norske og svenske aviser. Her heter det i den livlige skildringen:

Det oser respekt av gjeteren til gårdbrukerfamilien Broen i Tufsingdalen. Her er det ingen Border Collie eller Kelpie som har jobben med å holde husdyra samlet på beite. Jobben er overlatt til en velvoksen moskusokse. Ingen direkte grasiøs gjeter, men du verden for en effektivitet. Her er det hestekrefter i fleng under den myke, deilige ulla, akselerasjon som en åttesylindret Porsche. Ikke minst utstråler han en uimotståelig mandig sjarm når han setter sine trillrunde brune øyne på deg.

Målfrid Broen fortalte videre til avisa at de hadde et antall kviger gående på en setervoll oppe i lia. Rufus tviholdt på sitt harem i flere uker, så gårdbrukerne tok ikke sjansen på å flytte dyra ned til gården.

Sommeren 1987 var Rufus på nytt på farten som gjeter. Han hadde funnet seg en ny flokk med kviger, denne gang i Hitterdalen tre mil inn på norsk side. Men dette var visst ikke helt etter boka. Det ble bestemt at den

Rufus gjeter husdyra i Tufsingdalen. Foto: Arbeidets Rett.

selvbestaltede gjeteren skulle bedøves og enten fraktes til hovedflokken i Femundsmarka eller til en dyrepark. I mellomtiden skadet Rufus imidlertid ei kvige, og gårdbrukeren forlangte at moskusen måtte avlives.

Epilogen kommer 25. november samme år. Da var det invitert til fest på Ottos Kro på Røros der kveldens festmåltid var – Rufus.

Moskus angrep svensk fotograf i grensefjella

Kom for nær flokken og måtte gjemme seg under en steinblokk

Den svenske film- og fjellfotografen Kjell Larsson fra Funäsdalen fikk forleden anledning til å stifte nærmere bekjentskap med moskusflokken som i den senere tid har trukket innover mot grensa. I en stiv klokke time lå han i skjul under en steinblokk, mens den ene moskusoksen fnyssende holdt vakt utafor.

Larsson har i ei tid holdt til i grensetraktene for å fotografere moskusflokken. Forleden kom han over flokken inne i fjellene. Da han var 50 til 75 meter fra

helst gå i fred - uten å bli forstyrret av nargående og nysgjerrige personer.

Hva gjør du i møte med moskus?

Vis hensyn, trekk deg rolig unna og nyt synet fra minst 200 meter. Moskus er særlig sårbar for forstyrrelser om vinteren og våren.

Det kan forekomme harde kamper mellom oksene, når de tar fart fra 30 meter og barker sammen.
Foto: Roald Evensen

Moskusen kan stå i dagevis på samme sted i bitende kulde. Moskusull er åtte ganger varmere enn saueull. Foto: Sigbjørn Frengen

Redningsaksjon for moskusen

Det hadde sine utfordringer å være en stor moskusfamilie. Midt på åttitallet hadde de fem som kom fra Dovrefjell blitt til et trettitalls moskusdyr, men uten nytt blod, ble det innavl i flokken. Sykdom og død var resultatet.

I tillegg ble moskusflokken forstyrret av snøskutertrafikk og annen menneskelig ferdsel. Da det ble satt i gang kalking i fjellet, ble mange av dyra forgiftet og døde.

Det måtte menneskelig hjelp til hvis de skulle overleve.

Det ildsjelene skjønnte, var at det først og fremst trengtes nytt blod i flokken. Dyr med annet genmateriale enn de fem som hadde kommet vandrende fra Dovrefjell var nødvendig. Det ble satt igang et samarbeid med dyreparker rundt om.

Fra Nordens største dyrepark, Kolmården i Sør-Sverige, kom oksen Willy. Tanken var at han skulle bedekke noen av moskuskyrne og bidra med nye gener i flokken. Willy gjorde jobben, og det resulterte i en kalv, men dessverre døde kalven ganske raskt.

Willy gikk med radiosender på seg, og svenskene ville ta han ned fra fjellet og undersøke han om høsten. Men noe hendte med senderen, så han ble ikke funnet før på senhøsten. Da hadde han

gått inn i Norge. Willy hadde nok lett etter damer å bedekke i hele fjellet. På vandringen sin hadde han spist lite, og mistet mye vekt. Dessverre tålte han ikke å bli bedøvet, og døde.

Samtidig som Willy ble satt ut, ble moskuskua Sofie tatt inn til dyreparken Järvsö. Planen var at hun skulle bedekkes av oksen Pitoraq – som hadde blitt importert fra Grønland, og dermed hadde helt andre gener enn dyra i grensefjella.

Men Sofie fikk den laveste rangen i dyreparken, og det ble ikke hennes tur før høsten etter. Vinteren etter ble hun satt ut i fjellet igjen, og fødte en kalv i mai. Han fikk navnet Pitoraq jr., og etter dette var det Sofie som var leder i flokken.

Til tross for hjelpetiltakene var det fortsatt krise for flokken i fjellet. EUs eneste moskusstamme var i ferd med å dø ut. I 2013 var det bare sju dyr igjen, og de trengte sårt nytt blod.

Det var da Idun kom inn på banen.

Idun – en reddende engel

Idun ble født i Myskoxcentrum i Tännäs 5. juni 2011, parken svenskene anla for at folk skulle kunne se moskus på nært hold, og der det også foregikk forskning og avl.

Den nyfødte kalven Idun. Moskusen går drektig i 8-9 måneder og kalver som regel i mai.
Foto: Fjelljan.

Hun fikk navnet sitt etter en avstemning avisa Expressens arrangerte for leserne sine. Allerede før hun var født, hadde hun fått en tung bør på sine skuldre. Det var Idun som skulle få ansvaret for å bygge opp stammen til et akseptabelt nivå igjen.

Foreldrene, Helga og Härje, var hentet til Myskoxcentrum fra Ryøya i Troms, forskningsstasjonen til Universitetet i Tromsø. De hadde helt andre gener enn flokken i fjellet som stammet fra utbryterflokken på Dovrefjell.

Lyktes det å få Idun til å bli drektig med en av de ville oksene, ville hun føde kalver som kunne sikre framtida. Om planen lyktes eller ikke, ville bety et være eller ikke være for moskusen i Sverige.

Aldri før hadde en moskus født i fangenskap, blitt satt ut i det fri, så dette var risikosport.

Innunder toppen av fjellet Brattriet, noen kilometer fra norskegrensa, satte helikopteret den brune kassen stødig ned. Ved siden av sto et titalls mennesker med store

Idun ble flydd med helikopter fra Tännäs til Brattriet. Foto: Roald Evensen.

boblejakker og tårer i øynene. Det var dyrevenner og journalister, fotografer og naturoppsynsmenn, og de visste at de var med på en historisk begivenhet.

I kassen lå Idun, hun var blitt dopet ned og fraktet bort fra foreldrene og den trygge innhegningen.

Ut av kassen tumlet hun nå med sin raggete pels, sin lyse krøllete pannelugg og sine små horn på hver side av hodet. Nå skulle hun klare seg helt alene i ville fjellet.

Hun så seg forvirret rundt i noen sekunder før hun la på sprang som ei geit oppover fjellsida.

På en fjellhulle i det karrige forblåste fjellområdet 1400 meter over havet en liten kilometer unna, sto den ville flokken på seks dyr. Nå var tusenkronersspørsmålet om de ville ønske den fremmede velkommen.

Flokkens leder, Sofie, får øye på Idun, rykker ut og går nykomlingen i møte. Hun gir Idun en liten omgang juling, dytter og stanger henne noen minutter før de to kalvene i flokken kommer fram og plager henne enda litt mer. Idun får tydelig beskjed om hvilken plass hun skal ha i flokken.

Etter en noe brutal velkomst, er hun godtatt.

Idun gjorde jobben sin

– Vi vet at Idun fødte sin første kalv året etter at hun ble satt ut i fjellet, forteller Ida Näslund,

som har det daglige ansvaret i Myskoxentrum.

– Siden tror vi hun har født kalver hvert eneste år. Vi er kjempestolte av henne, sier Ida.

Det gikk altså bra. Idun fant sin plass i den ville flokken. Men å holde oppsyn med dyrene og vite hva som til enhver tid skjer med dem, er ikke lett. Riktignok får de ansatte på Myskoxentrum fra tid til annen rapporter fra jegere, vandrere og naturoppsyn som har sett moskus.

Området i grensefjella der moskusflokken befinner seg er stort, og bare tilfeldige observasjoner forteller noe om hvordan det står til med flokken og om hvor mange de er.

Moskusen oppi Viglen. Foto: Roald Evensen.

Flokken lever videre – enn så lenge

Sommeren 2021 ble det gjort få observasjoner av moskusflokken både på svensk og norsk side. Noen kom over enkeltindivider nå og da, men ingen visste hvor mange dyr som fortsatt var i live.

Moskusguiden Sigbjørn Frengen var derfor bare betinget optimist da han satte seg fore å finne flokken i Viglen høsten 2021. Til vanlig tar Frengen med seg turister på safari på Dovrefjell, og er vant til å spotte dyra på langt hold. Men Femundsmoskusen har han mindre greie på.

Det er kulingvarsel og snø i lufta når han en dag midt i oktober legger i vei fra Ljøsnåvollen, setra der Ingrid Melien stadig har hatt besøk av de eksotiske dyra gjennom åra.

– Det er gjerne østover mot Viglskaftet og svenskegrensa moskusen står utover høsten, forteller Ingrid, og Frengen vil gjøre et forsøk på å finne dem.

Noen hundre høydemeter opp i lia kan han ta fram kikkerten. Det har lagt seg et tynt lag med snø, og etterhvert ser han spor av flere dyr i nysnøen. Den erfarne moskuseksperten er ikke i tvil, han er i hælene på en hel moskusflokk.

Sigbjørn Frengen får rett. I kikkerten ser han dem etterhvert tydelig.

Trolig har de lagt ut på vandring mot Sverige og vinterreviret.

Snart får han dem i kameralinsa: En ung okse poserer i snødrevet, snart dukker det opp flere bak en bakkekam.

Sju dyr – akkurat like mange som de var da Idun ble satt ut. For Frengen er det dagligdags å se moskus, slik han gjør på Dovre året rundt, men dette – det er noe helt annet. Denne flokken lever sitt eget liv, helt uten overvåkning eller inngripen fra noen instans.

Han gjenkjenner Idun fra bilder han har sett, og ved siden av henne en fjorårskalb og en liten kalv, sikkert en årskalb.

Iduns gener har altså holdt liv i den lille stammen de siste årene, hun har definitivt gjort jobben sin.

Framtida til den lille moskusflokken er usikker. Her er flokken oppi Viglen høsten 2021.
Foto: Sigbjørn Frengen

– De som er så heldige som meg, og får oppleve disse dyra, bør nyte øyeblikket litt ekstra, sier Sigbjørn Frengen, mens Idun reiser hodet mot øst og lunter videre over bakkekammen med kalvene sine hakk i hæl.

Hva framtida bringer er likevel usikkert. Flokken er fortsatt avhengig av nytt blod hvis den skal overleve. Skjebnen deres er overlatt til dyrevenner og ildsjeler.

I Norge er dette en fremmed, innført art som ikke har vært naturlig utbredt i landet på flere tusen år. Moskusen på Dovrefjell har en egen handlingsplan, men denne gjelder ikke for flokken i de svensk-norske grensefjella.

Kanskje er den lille årskalven det siste kapittelet i eventyret om de fem moskusdyrene som la ut på vandring fra Dovrefjell.

Foto: Roald Evensen.